

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 503-520.

Geliş Tarihi–Received Date: 20.05.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.07.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ
AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

 10.53718/gttad.1487235

 RAHMAN NURDUN*

ÖZ

Modern dünyanın temelleri, birçok ulusun kendi geleneksel yapılarını sorgulayarak ve değiştirerek atmış olduğu modernleşme sürecine dayanmaktadır. Özellikle, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük ve köklü imparatorluklar, 18. yüzyılda bu dönüşümü deneyimlemiş ve bu süreçlerde benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Çin'in modernleşme süreci, 18. yüzyılın başlarında ekonomik dönüşümle önemli bir ivme kazandı. Özellikle, Qing Hanedanı döneminde, ekonomik reformlar gerçekleştirilerek modernleşme çabaları başlatıldı. Bu dönemde, geleneksel tarım ve el sanatlarına dayalı ekonomik yapının yanı sıra ticaretin ve sanayinin gelişmesi teşvik edildi. Çin, özellikle Kangxi, Yongzheng ve Qianlong dönemlerinde, Batı'nın teknolojik ve ticari üstünlüğünü anlamış ve bu alandaki eksikliklerini gidermek için çeşitli önlemler almıştır. Ancak modernleşme çabalarıyla birlikte, Çin çeşitli zorluklarla karşılaştı. Nüfus sorunu, özellikle kentlerdeki aşırı nüfus yoğunluğu ve kıtlık gibi sorunlar, modernleşme çabalarını olumsuz etkiledi. Ayrıca, Batı'nın ekonomik ve askeri baskısı altında kalan Çin, dış etkileri sindirme eğilimindeydi. Özellikle, "Afyon Savaşları" gibi olaylar, Çin'in dış baskılarla mücadelesinde önemli bir rol oynadı. Batılı devletler, Çin'i açılmaya zorladı ve bu da ülkenin iç politikalarını etkiledi.

Çin'in modernleşme çabaları çoğunlukla iç dinamiklerle sınırlı kaldı. Reformlar genellikle Çin'in kendi içindeki ihtiyaçlara ve koşullara dayanarak yapıldı ve dış etkilerle uyumlu hale getirildi. Bu da modernleşme sürecinin Batı'dan ziyade Çin'in kendi iç dinamiklerine dayalı bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak Çin'in bu süreçte dış etkileri sindirme eğilimi, modernleşme çabalarının Batılı güçlerin taleplerine boyun eğmesiyle sonuçlanmadı. Çin, kendi kimliğini koruyarak modernleşme sürecini yönlendirmeye çalıştı ve dış baskılara direnme gücünü gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreci, genellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru Tanzimat reformlarıyla başlar. Bu reformlar, imparatorluğun ekonomik, siyasi ve hukuki yapısında köklü değişiklikler getirdi. Ancak Osmanlı toplumu, uzun süredir devam eden geleneksel yapılarının ve padişahın otoritesinin etkisi altında yaşamıştı. Askeri ve bürokratik elitler, imparatorluğun yönetiminde belirleyici bir rol oynamıştı. Modernleşme çabaları, bu elit gruplar tarafından yönlendirilmiş ve desteklenmiştir. Osmanlı modernleşmesi, sadece iç dinamiklerle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda, uluslararası siyasetteki değişimlere de dikkat edilmiştir. Özellikle, Avrupa devletlerinin güçlenmesi ve emperyalist politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası arenada yeni bir strateji izlemesini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, imparatorluk dış baskılarla daha yoğun bir şekilde karşılaşmış ve uluslararası ilişkilerdeki dönüşüm, modernleşme sürecini daha fazla etkilemiştir.

Hem Çin hem Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın etkisi altında modernleşme arayışına girdi, ancak bu süreçte karşılaştıkları zorluklar ve tepkileri farklılık gösterdi. Çin, dış etkileri daha fazla sindirme eğilimindeyken Osmanlı, uluslararası siyasette daha fazla dönüşüm yaşadı. Modernleşme sürecinin tam olarak gerçekleşmesi ve

* Dr., Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Ankara/TÜRKİYE, E-posta: murdun@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-1677-5226.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

Batı ile rekabet edebilme yeteneğinin kazanılması zaman aldı. Bu süreçte, her iki toplum da kendi iç dinamiklerini dengelemek zorunda kaldı ve dış etkilerle nasıl başa çıkacaklarına dair stratejiler geliştirdi.

Sonuç olarak, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreçlerinde benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Her iki toplum da dış etkilerle başa çıkmak ve kendi iç dinamiklerini dengelemek için çaba harcamıştır. Ancak bu süreçteki tepkileri ve sonuçları farklılık göstermiştir. Bu, modern dünyanın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ve tarihsel olarak aydınlatıcı bir karşılaştırma sunan önemli bir konudur. Bu makale, geleneksel Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreçlerini karşılaştırarak inceliyor.

Anahtar Kelimeler: Çin, Osmanlı İmparatorluğu, Batı, Modernleşme.

FROM TRADITION TO MODERNITY: THE PROCESS OF CHANGE IN THE 19TH CENTURY MODERNIZATION MOVEMENTS IN CHINA AND THE OTTOMAN EMPIRES

ABSTRACT

The foundations of the modern world are built upon the processes of modernization undertaken by many nations, which involved questioning and altering their traditional structures. Particularly, large and established empires like China and the Ottoman Empire experienced this transformation in the 18th century, revealing both similarities and differences in their respective journeys.

China's modernization process began with significant economic transformation in the early 18th century. Particularly during the Qing Dynasty, reforms were initiated to modernize the economy. This period witnessed encouragement for the development of trade and industry alongside the traditional agricultural and artisanal sectors. China, especially during the reigns of Kangxi, Yongzheng, and Qianlong, recognized the technological and commercial superiority of the West and took various measures to address its deficiencies in these areas. However, along with modernization efforts, China encountered various challenges. Issues such as population growth, particularly urban overcrowding and famines, negatively impacted modernization efforts. Additionally, under the economic and military pressure from the West, China tended to absorb external influences. Events like the Opium Wars played a significant role in China's struggle against external pressures. Western powers coerced China into opening up, influencing its internal policies.

China's modernization efforts were largely confined to internal dynamics. In other words, reforms were generally tailored to China's internal needs and conditions and aligned with external influences. This indicates that the modernization process in China was primarily based on its own internal dynamics rather than simply conforming to Western demands. However, China's tendency to absorb external influences did not result in complete compliance with the demands of Western powers. China attempted to steer the modernization process while preserving its identity and demonstrating resistance to external pressures.

The modernization process of the Ottoman Empire typically began with the Tanzimat reforms in the mid-19th century. These reforms brought about significant changes in the empire's economic, political, and legal structure. However, Ottoman society had long been influenced by traditional structures and the authority of the sultan. Military and bureaucratic elites played a decisive role in the administration of the empire. Modernization efforts were guided and supported by these elite groups. Ottoman modernization was not limited to internal dynamics alone. Attention was also paid to changes in international politics. Particularly, the strengthening of European states and their imperialist policies necessitated a new strategy for the Ottoman Empire on the international stage. In this process, the empire faced more intense external pressures, and transformations in international relations had a greater impact on the modernization process.

Both societies embarked on a quest for modernization under the influence of the West, but their responses and challenges differed. While China tended to absorb external influences, the Ottoman Empire experienced more transformations in international politics. The complete realization of the modernization process and the ability to compete with the West took time. During this process, both societies had to balance their internal dynamics and develop strategies to deal with external influences.

In conclusion, there are similarities and differences in the modernization processes of China and the Ottoman Empire. Both societies made efforts to cope with external pressures and balance their internal dynamics. However, their responses and outcomes varied. This presents an important topic that sheds light on the shaping of the modern world historically. This article examines the modernization processes of traditional China and the Ottoman Empire by drawing comparisons between them.

Keywords: China, Ottoman Empire, West, Modernization.

GİRİŞ

Modern dünyanın şekillenmesinde önemli roller üstlenen Çin ve Osmanlı İmparatorlukları, benzersiz kültürel mirasları ve tarihleriyle öne çıkan iki büyük medeniyettir. Her ikisi de geleneksel yapılarından uzaklaşarak Batı'nın etkisi altında modernleşme sürecine girmişlerdir. Ancak bu süreçte karşılaştıkları zorluklar ve tepkileri farklılık göstermiştir.

Çin'in 18. yüzyılda yaşadığı ekonomik dönüşüm, toplumsal yapıda köklü değişimlere neden olmuştur. Hanedanlar arasındaki geçişler, geleneksel yönetim anlayışından modernleşme çabalarına yönelimi hızlandırmıştır. Bu süreçte, toplumsal rollerde büyük değişimler yaşanmış, köylülerden asillere ve mandarinden tüccarlara kadar geniş bir yelpazede toplumsal dinamiklerde değişim gözlemlenmiştir. Ancak modernleşme sürecindeki ilerleme, nüfus sorunu, dış baskılar ve siyasi çekişmeler gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da benzer bir dönüşüm yaşamıştır. Nüfus yapısının ve sosyal dokunun evrimi, imparatorluğun dinamiklerini etkilemiş ve padişahın gölgesinde, askeri ve bürokratik elitlerin statüsü önemli bir yer tutmuştur. Ekonomik dönüşümler yaşanmış olsa da uluslararası siyasetteki değişimler de göz ardı edilmemiştir. Her iki medeniyet de Batı'nın etkisi altında modernleşme arayışına girmiştir. Ancak Çin, dış etkileri daha fazla sindirme eğilimindeyken Osmanlı daha çok uluslararası siyasette dönüşüm yaşamıştır. Bu süreç, her iki medeniyetin de geleneksel yapılarını değiştirirken dış etkilerle başa çıkılmaya çalışılmıştır. Ancak tepkileri ve sonuçları, her iki medeniyet için de farklılık göstermiştir.

Çin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın başlarında dünya sahnesinde önemli aktörlerdi. Kendilerine özgü kültürel ve tarihi miraslarına rağmen 18. yüzyılın sonlarına doğru her iki imparatorluk da benzer ekonomik, sosyal ve siyasi zorluklarla karşılaşmıştır. Tarıma dayalı ekonomilerinin sorunlarıyla mücadele ederken nüfus artışı, toplumsal huzursuzluklar ve siyasi karışıklıklar gibi sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmışlardır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Çin'in Qing Hanedanları döneminde geleneksel yönetimden modernleşme çabalarına geçişi, toplumsal dönüşümü incelenerek bu süreçte köylülerden asillere, mandarinden tüccara kadar geniş bir yelpazede yaşanan değişimler, Çin'in modernleşme sürecindeki nüfus sorunu, dış baskılar ve siyasi çekişmelerle birlikte ele alınmıştır. İkinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nda, nüfus ve sosyal yapı, padişahın gölgesindeki askeri ve bürokratik elitlerin statüsü, modernleşme sürecindeki ekonomik dönüşümler ve uluslararası siyasetteki dönüşüm ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise Çin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreçlerinin karşılaştırması yapılarak, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki benzerlikler ve farklılıklar incelenirken her iki imparatorluğun 19. yüzyıldaki modernleşme süreçlerini nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

1. Geleneksel Çin'den Modernleşme Arayışlarına Yolculuk

1.1. 18. Yüzyılda Çin'in Ekonomik Dönüşümü

1840 yılında Çin ile İngiltere arasında Afyon Savaşı patlak vermeden önce Çin toplumu ağırlıklı olarak geleneksel aşiret yapılarına dayanıyordu.¹ Politik, ekonomik, kültürel ve düşünsel alanlarda binlerce yıl boyunca süregelen gelenekler bu toplum üzerinde etkili olmuştu.² Tarımsal uygarlık düzeyine bakıldığında, küçük çiftçi ekonomisi gibi kan bağına dayalı bir yapı olmasına rağmen gerçek bir modernleşme dinamiği henüz ortaya çıkmamıştı. Bu nedenle, bu dönem, modern bir toplumsal ekonomik ve siyasi yapılanma öncesi bir dönemi temsil eder.³

18. yüzyıl, modernleşme öncesi Çin'deki ekonomik büyüme döneminin sonunu işaret eder. Çin ekonomisi o döneme kadar tamamen tarıma dayalıydı. Diğer sektörler ya tarımdan gelen hammaddelere dayanıyordu ya da tarım sektörüne hizmet ediyordu. El sanayi genellikle pamuk, gıda ve tarım ürünlerini işledi. Ticaret genellikle yiyecek ve giysilerin satışından ibaretti. Madencilik, inşaat ve devlet kurumları gibi tarıma dayanmayan sektörler çok azdı.⁴ Tarımsal üretim, yoğun insan gücüne dayanıyordu. Üretim yöntemleri ve kaynakları tamamen insan gücüne dayalıydı ve tarımsal aletler ile kullanılan teknoloji oldukça ilkel seviyedeydi. Gıda üretimi düşük olduğu için üretilen gıdanın çoğu üretici tarafından tüketiliyor ve çok azı satılmak üzere pazara sürülüyordu.⁵ Bu tarım

¹ Xu Ji Lin 许纪霖 & Cheng Dakai 陈达凯, *Çin Modernleşme Tarihi, 中国现代化史*, Shanghai San Lian Shudian, 上海三联书店, 1995, s. 81.

² Chen Qing 陈勤, Li Gang 李刚 & Qi Pei Fang 齐佩芳 *Muhtasar Çin Modernleşmesi Tarihi, 中国现代化史纲*, Guang Xi Renmin Chubanshe, 广西人民出版社, 1998, s. 15.

³ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 31.

⁴ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 31; Chen Feng-jun, 陈峰君, *Doğu Asya ve Hindistan: Asya'nın İki Çeşit Modernleşme Modeli, 东亚与印度: 亚洲两种现代化模式*, Jingji Kexue Chubanshe, 经济科学出版社, Beijing, 2000, s. 24.

⁵ Chen Feng-jun, *age*, s.24; Jin Yao-ji, 金耀基, *Cong Chuantong dao Xiandai(Gelenekten Yeniliğe), 从传统到现代*, 时报文化出版事业有限公司, Taipei, 1983, s. 48.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

tabanlı ekonomi yalnızca insanların kendi kendilerini geçindirmelerine yetiyordu⁶ ve el sanatları ile tarım teknolojinin gelişmesini engelliyordu.

Bu hususlar serbest piyasa ekonomisine uygun şehirleşmenin gelişmesini engelliyordu.⁷ Dwight Perkins'e göre, Çin'in tarımsal üretim potansiyeli birkaç yüzyıl önce tükenmişti ve 1400-1949 yılları arasında tarım teknolojisi pek ilerleme kaydetmemişti.⁸ Teknik durgunluk dönemindeki büyüme, genellikle sermaye ve işgücünün artırılmasıyla gerçekleşmişti. Geleneksel tarımın dengesi, çiftçiler tarafından tüketilen düşük bir kişisel üretim oranı ile sağlanmıştı. Kalan ürünler ya sanayi hammaddesi olarak kullanılmış ya da tarım dışı sektörlere kaynak sağlamak için pazara sunulmuştu.

Toplumsal değerler ve düşük tarım teknolojisi nedeniyle tarımsal üretimde yeni değişiklikler ortaya çıkmamıştı. Dağınık tarım, Mançu Çin'in tarım sektörünün belirgin bir özelliği idi. Çoğu küçük ve orta ölçekli toprak sahibi 10 ile 100 dönüm arasında toprağa sahipti. Bazı bürokratlar ve iş adamları ise 10 bin dönüm toprak işletiyordu. Büyük toprak sahiplerinin toprakları genellikle birkaç nesil sonra parçalanır ve işletme fazla olanlar tarafından kiraya verilir.

Çin tarımının başlıca sorunlarından biri artan nüfus nedeniyle üretim oranlarının düşmesiydi ve bu durum geleneksel tarım krizine yol açmıştı.⁹ 1812'de Çin nüfusu 333,7 milyona ulaşmıştı ancak ekilebilir toprak miktarı 791,52 milyon dönümde kalmıştı ve kişi başına düşen ekilebilir toprak miktarı sadece 2,3 dönümdü.¹⁰ İç Moğolistan, Tibet, Mançurya ve Uygur Bölgesi gibi Çin İmparatorluğu'nun iç bölgelerinde, milli azınlıkların nüfusu Çinlilerden fazlaydı. Mançu Çin dönemi, Çin nüfusunda büyük bir artış dönemine denk gelmiştir. Bu hızlı nüfus artışı, kişi başına düşen tarım arazisinin azalmasına neden olmuştur. Örneğin, Fu Jian eyaletinde, 1753 ile 1887 yılları arasında nüfus %5,3 artarken ekilebilir alan 13 milyon dönümde kalmış ve kişi başı ekilebilir toprak miktarı dramatik bir şekilde azalmıştır. Anhui ve Jiangsu eyaletlerinde durum benzerdir. Örneğin, 1753 ile 1851 yılları arasında Anhui eyaletinin nüfusu %3,5 artarken ekilebilir alan miktarı 65 milyon dönümde kalmış ve kişi başı ekilebilir toprak miktarı önemli ölçüde azalmıştır.¹¹

19. yüzyılın başlarında, toplumsal kriz belirgin hale gelmeye başlamıştır ve yükselen gıda fiyatları bu krizin en açık işareti olmuştur. Krize yanıt olarak, Mançu yönetimi çeşitli tedbirler almıştır; gıda üretimine öncelik vermiş, ekonomik mahsullerin üretimini sınırlamış, gıda israfını önlemek için alkol üretimini yasaklamış, gıda ihracatını yasaklayarak gıda ithalatını teşvik etmiş ve daha kaliteli buğday türlerinin üretimini teşvik etmiştir.¹²

Nüfus ile kaynaklar arasındaki dengesizlik toplumda krize yol açmıştır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ortalarında, Çin daha da fakirleşmiştir.¹³ Bu durumun önemli bir işareti de artan göçtür. Toprağında yaşamını sürdüremeyen insanlar doğal olarak göç etmeye başlamıştır.¹⁴ Ancak Mançu hanedanı dönemindeki göçler genellikle güneyden kuzeye ve doğudan batıya doğru olmuştur. Çünkü o dönemde Güneydoğu'daki beş eyalette (Jiangsu, Zhejiang, Fujian, Guangdong ve Jiangxi) ile Kuzeydeki üç eyalette (Hebei, Shandong ve Shanxi) bulunan topraklarının verimliliği azalmıştır, bu duruma karşılık, Çin'in diğer bölgelerinde toprak potansiyeli verimliliğini korumuştur.¹⁵ Köylülerin kentlere göç etmesinin¹⁶ yanı sıra birçok insan yurtdışına da göç etmiştir. 1800'de Çin'in Bing Langyu bölgesinde, işçilerin senelik fiyatı 30 dolar olarak açık pazarda satılmıştır.¹⁷ Çinli göçmenlerin Amerika'ya resmi olarak ayak basma tarihi 1820 olarak Amerikan Federal Göçmenler İdaresinin kayıtlarına geçmiştir. Bu göçmenlerin çoğu köle işçi olarak Amerika'ya gitmiştir. Latin Amerika'nın keşfedilmesi ve San Francisco'daki altın madenlerinin işletilmesi için çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulmuştur, bu da "gizli köle" niteliğindeki Çinli işçilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yurtdışına giden Çinli işçiler genellikle Fujian ve Guangdong¹⁸ kökenlidir. 1753 ile 1887 arasında geçen yaklaşık 130 yıllık dönemde, Fujian

⁶ Jin Yao-ji 金耀基, *age*, s. 48.

⁷ Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s.16.

⁸ Dwight H.Perkins, *Agricultural Development in China, 1368-1968*, Chicago: Aldine, 1969.

⁹ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 32.

¹⁰ Liang Fang-zhong, 梁方仲 (中国历代户口, 田地, 田赋统计) 清朝部分, *Zhong Guo Lidai Hukou, Tiandi, Tianfu Tongji (Geçmiş Dönem Çin'in nüfus, Tarla ve Toprak Vergisine İlişkin İstatistikleri)*, Mançu Hanedanı Kısmı, Shanghai Renmin Chubanshe, 上海人民出版社, Shanghai 1980.

¹¹ Liang Fang-zhong, *age*.s. 47.

¹² Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 40.

¹³ Ping-ti Ho, *Studies in the Populations of China 1368-1953*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1959, s. 64, 168, 277-278.

¹⁴ Bu göç Mançu Hanedanı öncesindeki göçlere benzememektedir. O dönemlerdeki göçler genelde kuzeyde olan kuraklık ve göçebe kavimlerin saldırısı sonucu meydana gelmiştir ve kuzeyden güneye olmuştur.

¹⁵ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 40.

¹⁶ Li ChangLi 李长莉 "Mançu Hanedanı'nın Son Dönemindeki Toplumsal Düşünce Tarzı ve Yakın Çağ Anlayışının Evrimi", *晚清社会风习与近代观念的演生* 《社会学研究》第六期, Shehuixue Yanjiu, S:6, 1993, s. 88.

¹⁷ Chen Ze-xian 陈泽宪 "19.Yüzyılda Yaygın Olan Kontrakta Dayalı İstihdam Sistemi", 『十九世纪盛行的契约工制』, *Tarih Araştırma Dergisi*, C.1, 《历史研究》, 1963, s. 162.

¹⁸ Güney Çin'de bulunan iki eyalettir.

eyaletinin nüfusu %5,3 oranında artarken ekilebilir toprak alanı değişmemiş ve kişi başına düşen toprak miktarı önemli ölçüde azalmıştır. Aynı dönemde, Guangdong eyaletinin nüfusu %7,5 oranında artarken verimli toprak alanı sadece %5,6 oranında artmış ve kişi başına düşen toprak miktarı önemli ölçüde azalmıştır. Bu veriler, nüfus artış hızı ile verimli toprak miktarının azalması nedeniyle Çinli köylülerin iç ve dış göçe zorlandığını göstermektedir.¹⁹

Bu dönemde, Mançu hanedanı yöneticileri Çin ekonomisinin dünya ekonomi sistemindeki yerini belirlemedişlerdir. Örneğin, 1793'te Çin İmparatoru Qian Long, İngiliz Büyükelçi Baron Macartney'e, Çin'in ekonomik gücünü överek, "Gök kutsal Hanedanın mal mülkü kendine yetip bile aşmaktadır, yabancılarla mal değiş tokuş yapmaya gerek yoktur" demiştir.²⁰ Bu tür ifadeler, Çin tarımının büyümesi için yeni kaynak arayışlarına engel olmuştur.²¹

Hükümetin ekonomik rolü, vergi toplama ve vergilendirilecek maddelerin belirlenmesiyle sınırlı kalmıştır.²² Ayrıca, piyasaya sürülen paranın miktarını dengelemek ve ekonomik altyapının korunması ve genişletilmesi için çeşitli kesimlerin güçlerini bir araya getirmekle görevlidir. Ancak tarımsal üretim faaliyetlerini tek elden denetim altında tutamamıştır ve ticaretteki rolü uzun dönemli güvenlik sağlamaktan öteye gitmemiştir. Hükümet, genellikle milli kaynakların kapsamlı denetleme ve taksim etme gücüne sahip değildir ve müdahalesi sadece ekonomik sistemin normale dönmesini sağlayan kanun ve mevzuatla sınırlıdır. Bu durum, o dönemdeki Çin ekonomisinin dağınıklığını ve ekonomik kaynakların düzensiz taksimatını göstermektedir.²³

Xu Jilin ve Chen Dakai'ye göre, Mançu Hanedanı yönetiminin ekonomi kanunu ve politikası statik olduğu için toplumsal ve ekonomik gelişmede etkili bir lokomotif rolü üstlenmemiştir.²⁴ 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Çin'in geleneksel el sanayisi hızla gelişmiştir. Bu el sanayisi çeşitli türleri içermektedir; aile sanayi ve hünereli el sanayisi en belirgin olanlarıdır. Aile sanayisinin temel özelliği, tarım ve el sanayisinin birleşmesidir ve genellikle kırsal alanlarda temel geçim kaynağıdır. Hünereli el sanayisi ise belirli mesleklerde görülür ve genellikle az gelişmiş bölgelerde yaygındır.²⁵

Ayrıca 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemde, çini, tuz, metalürji, çay, kağıt gibi el sanatını gerektiren sektörlerde ve fabrikalarda bir artış yaşanmıştır.²⁶ Ancak fabrikaların üretim tarzı henüz kapitalist ilişkilerle bütünleşmemiştir; fabrikatörler işçileri ne teşkilat ilişkileriyle denetlemekte ne de entegre edilmiş üretimle onları bir araya getirmektedir.²⁷ 19. yüzyıla kadar, Çin'in ekonomik ortamı hala büyük ölçüde gayri ticari niteliktedir, ancak kent ekonomisinde belirli bir gelişme gözlenmektedir. Kırsal kesime yönelik kent el sanayi ve ticari müesseselerde önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Genellikle, ticaretin gelişmesi el sanayisinin gelişmesine bağlıdır ve bu gelişme, ticaretin hızla büyümesine neden olmuştur. Çünkü modernleşme öncesi ülkelerde üretim gücünün yetersizliği, ticari alışverişe engel teşkil etmemiştir. Çin'in yoğun köylü nüfusu ticaretin genişlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.²⁸

O zamanlar, Çinliler dünyanın merkezinde olduklarına inanıyorlardı. Bu nedenle, 19. yüzyıla kadar Mançu hanedanı yönetimi, Çin'in dünya ile olan ilişkisini genişletilmiş bir yurtiçi toplumsal ve siyasi ilişki olarak görmekteydi. Çin'in dış ticaret anlayışı, Merkez ile Vasal ülke arasında yapılan alışverişin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir, bu da dış ticarete siyasi niteliğin ağır bastığını göstermektedir.

Bu dönemde, Çin nüfusunun çoğunluğu hala kırsal kesimde yaşamaktadır ve şehir sakinlerinin oranı oldukça düşüktür. Şehirlerin fonksiyonel yapısı, genellikle siyasi, idari ve askeri merkezlerden oluşmaktadır ve bir şehrin büyüklüğü ve önemi, o şehirde yaşayan seçkin insanların sayısına göre belirlenir.²⁹ Çünkü şehir sakinlerinin çoğu aristokrat, bürokrat ve onların hizmetçilerinden oluşmaktadır. Dükkân sahipleri de şehir

¹⁹ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 41; Luo Rong-qu, 罗荣渠, *Xian Dai Hua Xin Lun (Modernleşme Hakkında Yeni Teori)*, 现代化新论, 4.baskı, Beijing Daxue Chubanshe, 1998, s. 257.

²⁰ Bkz: Qian Long Wu Shi Ba Nian Zhe Yu, (Zhanggu Congbian) Di San Ji "Ying Shi Macartney Lai Ping An" ("İngiliz Büyükelçisi "Macartney'in Ziyareti", İmparator Qian Long'un Fermanı, Derlenmiş Anekdotlar, C.3, 乾隆 58 年敕諭, 『掌故丛编』第三辑, "英使马嘎尔尼来聘案"; ayrıca Macartney Misyonu hakkında geniş bilgi için bkz. D.E. Mungello, *The Great Encounter of China and the West 1500-1800*, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999, s. 94-98.

²¹ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 33.

²² Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, 32-33; Cheng Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 26.

²³ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 33.

²⁴ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 33, Chen Feng-jun da aynı görüşü paylaşmaktadır, bkz. Chen Feng-jun, *age*, s. 25.

²⁵ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 35.

²⁶ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 35; El sanayi ürünlerinin geleneksel Mançu Çin toplumunun dış ticaretinde büyük paya sahip olduğu bilinmekteydi, bkz. Huang Shu-min, 黄树民 "Jin Bai Nian Lai Zhongguo Xian Dai Hua de Guo Cheng", *Zhong Guo Xian Dai Hua de Licheng (Çin'in Modernleşme Süreci: Yüzyıldan Beri Çin'in Modernleşme Aşamaları)* 近百年来中国现代化的过程, 中国现代化的历程, Taipei, 1980, s. 89

²⁷ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 35-36.

²⁸ Xu Jilin & Cheng Dakai, *age*, s. 36-37; Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past*, London: Eyre Methuen, 1973, s. 270.

²⁹ Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s.16.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

sakinlerinin bir kısmını oluşturur³⁰ ancak gerçek anlamda şehir sakinlerinin sayısı oldukça azdır. 19. yüzyılda Çin’de nüfusu 3.000’i geçen 1400 kentin en az %80’i ilçe idare merkeziyken nüfusu 10.000’i aşan şehirler il idare merkezleridir.³¹

1.2. Çin Hanedanları: Geleneksel Yönetimden Modernleşme Çabalarına

Siyasi yapı açısından, Çin’in siyasi doktrini, iktidarın tek elden kullanılmasına dayanan Konfüçyüs doktrini³². Çin hükümdarı, idari, askeri ve iktisadi alanda geniş yetkilere sahiptir. Adalet konusunda da hükümdarın yetkisi büyüktür; bizzat kendisi kanunun temsilcisidir ve tebaasının kaderini belirler.³³

1911’den önce Çin’in her hanedanı genellikle “kuruluş-yükselme-dağılma” gibi benzer aşamaları tamamlayarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Çin tarihinde birçok farklı isimli hanedan gelip geçmiş olmasına rağmen dikkate değer olan şey, Çin’in siyasi, ekonomik ve kültürel yapısının neredeyse hiç değişmemiş olmasıdır.³⁴ Luo Rong-qu, bu benzersiz Çin hanedan dönüşümünün nedenlerini değerlendirirken uzun süreli birlik sağlama ve kültürel birikim kazanma gibi olumlu yönlerine dikkat çekerken olumsuz tarafının ise değişmeyen düzenin binlerce yıl sürmesi ve kültürel alanda üstünlük iddiasında bulunması olduğunu belirtir.³⁵ Bu özellikler göz önüne alındığında, 19. yüzyılda Çin’in Batı’nın baskısıyla neden kapılarını açtığı ve modernleşmeye başladığı daha iyi anlaşılabilir.

Eski Çin’de hanedan değişiklikleri genellikle iç bölünme veya köylü ayaklanmaları sonucunda olmuştur. Bu tekrarlayan döngünün mutlak lideri olan imparator, idari işlerdeki otoritesini adına ve başbakanları aracılığıyla icra ederdi ve bürokrasinin başındaki kişiler imparatora karşı sorumluydu. Ülke toprakları 18 vilayet veya eyalete ayrılmıştı ve her birinin başında bir vali bulunmaktaydı. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, özellikle Taiping İsyanı’nın³⁶ patlak vermesinden sonra Mançu hanedanının ülkedeki otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Mançu iktidarının merkezi ordusu isyanı bastıramayınca nüfuzlu valilere kendi savaş giderlerini karşılamak için yerli milis kuvvetleri kurma yetkisi vermek zorunda kalmıştır. Bu kuvvetler arasında en bilinenler Xiang ve Huai milis kuvvetleridir.³⁷ İsyanların bastırılmasının ardından merkezi yönetimin ülke üzerindeki geleneksel etkinliği kaybolmuştur ve artık ülkeyi fiilen yöneten valilerdir.³⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi valilerin zamanla fiili otoritelerinin güçlenmesi ve üstünlük kazanması, merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Ulaşım zorlukları ve iletişim eksiklikleri de bu kopukluğun bir sonucudur. Bu durum, valilerin yerel asayiş ve savunma konularında kendi tedbirlerini almasını gerektirmiştir. Merkezi hükümetin ordusunun yanı sıra valiler kendi yerel silahlı sivil kuvvetlerini kurmak zorunda kalmışlardır.³⁹ Bu da valilerin otoritesini güçlendirmiştir. Vergiye ve vergi miktarına merkezi hükümet karar verirken vergilerin toplanması ve eyalet işlerine harcanması yetkisi valilere aitti. Bazı zengin eyaletlerde bu yetki, valiler için gerçek bir ekonomik güç kaynağı olmuştur.⁴⁰ Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir; örneğin, Balkanlar’daki Tepedelenli Ali Paşa ve Mısır’daki Mehmet Ali Paşa buna örnek olarak gösterilebilir.

1.3. Çin’in Toplumsal Dönüşümü: Köylülerden Asillere, Mandarinden Tüccara

Ülkenin sosyal yapısı da merkezi otorite için bir dayanak değildi. Halkın %80’i köylüydü ve ellerinde küçük toprak parçalarıyla geçinmeye çalışan insanlardı. Tarımsal şartlar kötü olduğunda açlık olağan bir durumdu. Çin köylüsünde milli bir bilinç yoktu ve politik veya milli sorunlara ilgi duymuyorlardı. Köylüler, genellikle köylerinin adıyla kimliklerini belirtiyorlardı. “Çinli” kimliği, Avrupalıların gelmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Köyler arasında iş birliği kavramı da yoktu; su baskınlarında her köy kendi başının çaresine bakardı.⁴¹

³⁰ Gibert Rozman (Ed.), *The Modernization of China*, The Free Press, New York, 1981, s. 159

³¹ Gibert Rozman (Ed.), *age*, s. 159

³² John King Fairbank, *the United States & China*, 4 Ed., Harvard University Press, 1983, s. 53; Konfüçyüs doktrini, insan erdemli ve kısıtlı davranacak ve belli sosyal rollere doğru-dürüst bağlanacak olursa evren ile uyum içinde olacağını savunan Konfüçyüs’ün (MÖ 551-479) öğretilerine dayanan bir ahlak sistemidir. Klasiklerin iyi etüt edilmesi, atalara tapınması ve otoriteye boyun eğilmesine yaptığı vurgularla Konfüçyüsçülük imparatorluk hükümetinden çiftçi ailesine varıncaya kadar Çin sosyal birimlerinin baskın ahlakını oluşturmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı analiz için bkz. Francis Fukuyama, *Güven*, çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, Ankara, s. 85-95.

³³ Chen Feng-jun, *age*, s. 23.

³⁴ Jin Yao-ji, *age*, s. 59.

³⁵ Luo Rong-qu, *age*, s. 100.

³⁶ 1851 ile 1864 arasında süren Hong Xiuquan adında bir şahıs tarafından başlatılan Mançu iktidarını devirmek amaçlı büyük bir isyandır. Nanking’de kurdukları ve 11 yıl ayakta kalan Büyük Barış Göksel Krallığı’na (Tai Ping Tian Guo) 1864 yılında kanlı bir şekilde son verilmiştir. 13 yıl süren bu isyanda tahminen 20 milyon kişi hayatını kaybetmiştir.

³⁷ Xiang milis kuvveti Vali Zeng Guo-fan tarafından ve Huai milis kuvveti ise Vali Li Hongzhang tarafından oluşturulmuştur.

³⁸ Xie Jun-mei 谢俊美, *Zhengzhi Zhidu Yu Jindai Zhongguo* (Siyasi Sistem ve Yakınçağ Çin), *政治制度与近代中国*, Shanghai Renmin Chubanshe, 上海人民出版社, 1995, s. 85-90.

³⁹ Xu Ji Lin & Chen Da Kai, *age*, s. 98.

⁴⁰ Xu Ji Lin & Chen Da Kai, *age*, s. 99.

⁴¹ Harold M. Vinacke, *A History of the Far East in Modern Times*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1950, s.16.

Afyon Savaşı'ndan sonra Batılı güçler tarafından Çin'e dayatılan eşitsiz imtiyaz antlaşmaları ve Avrupalıların getirdiği egemenlik kavramı, Çinliler arasında milli şuur ve kimlik bilincinin doğmasına neden oldu.⁴² Köylülere sonra tüccarlar ve sanatkarlar geldi. Tüccarlar genellikle iç ticaretle uğraşırken sanatkarlar loncalar halinde örgütlenmişlerdi.⁴³ Endüstri Çin'de henüz gelişmemişti ve her şey el sanatlarına dayanıyordu. Toplumun en üst tabakasını asiller oluşturuyordu. Bu asillerin bir kısmı Mançu hanedanının prensleriydi, diğer bir kısmı ise parlak askeri veya sivil hizmetleri nedeniyle İmparator tarafından asalet unvanı verilenlerdi.⁴⁴ İkinci gruptakilerin imtiyazları ve ayrıcalıkları birinci gruba göre daha azdı ancak hepsi de imparatorun emriyle yer değiştirebilir, azledilebilir veya idam edilebilirdi. Bu durum, baş vezir gibi en yüksek makamdakiler için de geçerliydi. Üst tabakanın en önemli sınıfı "mandarin" adı verilen yüksek memur sınıfıydı. Bu sınıf ülkenin kültürlü kesimini temsil ediyordu ve memuriyete giriş sınavları klasik Çin kültürünü içeriyordu.⁴⁵ Bu durum, mandarinlerin düşüncelerinin hareketsiz ve durgun olmasına neden oldu ve Çin'in Japonya'ya göre daha az hareketli kalmasında bu sınıf önemli bir rol oynadı. Merkezi hazine problemleri sınav sisteminin bozulmasına ve rüşvetin yaygınlaşmasına neden oldu, bu da bu sınıfın yozlaşmasına sebep oldu.⁴⁶ Feodal bir tarım ülkesi olan Çin'de, kırsal kesimde toprak sahipleri büyük nüfuz sahipti ve devlet ile halk arasındaki bağ rolünü üstlendiler. Devlet adına vergi topladılar ve yerel asayiş sağladılar.

1.4. Modernleşmesi Arefesinde Çin'de Nüfus Sorunu, Dış Baskılar ve Siyasi Çekişmeler

Ulusal düzeyde, modernleşme ve sanayi devrimi dünya genelinde etkisini gösteriyordu. Büyük nüfusu ve geniş topraklarıyla Çin, gelişmiş devletler için çekici bir merkez haline geldi. Batılı güçler, özellikle İngiltere, 1840'a kadar Çin pazarına girebilmek için her türlü yöntemi denemiştir. Ancak o zamanki Çin, kendini hala geleneksel alışkanlıklardan kurtaramamıştı ve ileri bir uygarlığın kapısına dayandığını fark etmiyordu.⁴⁷ Mançu hanedanı, dış ilişkilerde "herkesin önünde eğileceği" düşüncesiyle "dışarıya kapalı" bir politika izliyordu ve büyük bir tehlikenin farkında bile değildi.

İngiltere'nin birinci sanayi devrimi sona ermek üzereydi ve bu süreç toplumsal üretim gücünü artırmış, toplumsal ilişkilere köklü değişimler getirmişti. İngiltere, 1770 ile 1840 arasında sanayi devrimiyle toplumsal üretim gücünü 20 kat artırmış ve dünya gücü haline gelmişti.⁴⁸ Bu, modernleşmenin önemli bir aşamasıydı ve diğer ülkeleri de modernleşme sürecine yönlendirdi.

İngiltere'nin ardından Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Rusya da sanayileşmeye geçti.⁴⁹ Sanayileşmenin yayılması, modernleşme akımının hızla yayılmasına neden oldu. Hızlı gelişen üretim gücü, toplumsal ilişkilerde sarsıntılara neden oldu ve bu da büyük güçlerin dış pazarlara ve ucuz ham maddelere olan ihtiyacını artırdı. Dış açılma, ekonomik krizi başka ülkelere taşımak ve daha verimli fırsatlar elde etmek için en iyi seçenek olarak görüldü.

Batılı güçler, özellikle İngiltere, 1840'tan önce Asya'da Hindistan, Endonezya, Filipinler ve Malezya gibi ülkeleri fethetmiş ve tamamen sömürgeleştirmişlerdir.⁵⁰ İran ve Tayland gibi bazı Asya ülkeleri yarı sömürge durumuna düşmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren Batılı güçler Afrika politikalarını değiştirerek, kıtadaki iç bölgelere uzanarak sömürge topraklarını genişletmişlerdir. Ayrıca, Batılı güçler arasındaki rekabet, dünya genelinde nüfuz alanlarını genişletme yarışını kızıştırmıştır. Ancak Batılı güçler, Çin'e karşı koloni işgal politikasını izlemek konusunda kararlı değillerdi. Çünkü o zamanlar Çin, hala dünya devletleri arasında önemli bir konuma sahipti ve Batılılar, Pye'nin deyişiyle Çin'in "devletmiş gibi görünen bir medeniyeti"⁵¹ olduğunu fark etmişti. Bu nedenle, Batılı güçler, ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek istediklerini belirterek Çin'e elçiler göndermiş ve ticaret ağlarını genişletmeye çalışmışlardır. Ancak Çin'in gerçek gücünü ve iç durumunu yeterince anlamadan koloni işgaline yönelik bir politika izlemek istememişlerdir.⁵² Örneğin, 1793 yılında İngiliz hükümetinin özel temsilcisi Macartney, Çin'e giderek eşit düzeyde ikili ilişkiler geliştirmek ve ticarete İngiltere'ye üstünlük sağlamak istemiştir. Ancak İmparator Qian Long, Çin'in zenginliği ve çeşitliliği nedeniyle yabancı mallara ihtiyaç duymadığını belirterek bu teklifi reddetmiştir.⁵³ 1838'e kadar İngiliz hükümeti Çin'de

⁴² Rozman, *age*, s. 58-59.

⁴³ Xu Ji Lin & Chen Da Kai, *age*, s. 35-38.

⁴⁴ Fahir Armağolu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 740-741.

⁴⁵ Hu Sheng, 胡绳, *Afyon Savaşından Dört Mayıs Hareketi'ne*, 从鸦片战争到五四运动, Renmin Chubanshe, 人民出版社, 1980, s. 10; J.K. Fairbank, *the United States & China...*, s. 96.

⁴⁶ Hu Sheng, *age*, s. 10.

⁴⁷ Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 34.

⁴⁸ Qu Ji-mu 瞿季木 & Huang hong-zhao 黄鸿钊, 《世界近代史纲》 *Shijie Jindashi Gang (Dünya Yakınçağ Tarihi Özeti)*, Nanjing Üniversitesi Yayinevi, 南京大学出版社, 1985, s. 131.

⁴⁹ Chen Qing Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 32.

⁵⁰ Fahir Armağolu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 8-11; John Watson Foster, *American Diplomacy in the Orient*, Da Capo Press, 1970, s. 6-7.

⁵¹ Lucian W. Pye, "China: Erratic State, Frustrated Society", *Foreign Affairs*, 69 (Güz 1990), s. 58.

⁵² Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 33.

⁵³ Li Chien-nung, *the Political History of China, 1840-1928*, New York, D.Van Nostrand, 1956, s. 44-46.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

ticari ayrıcalıklar elde etmek için savaşa başvurmadan çaba harcamıştır. Örneğin, 1816'da Eski Hindistan valisi Baron Amherst, Çin'e elçi olarak gönderilmiş ancak Çin tarafı tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁴

Çin'in modernleşme sürecinde, 19. yüzyılda Batılı güçlerin akını ve etkisi belirgin bir şekilde artmıştır. Bu dönemde, Avrupalı ve Amerikalı iş adamları, maceraperestler ve misyonerler Doğu ve Güney Çin kıyılarına yoğun bir şekilde akın etmişlerdir. Bu durum, Batı ülkelerinin Çin üzerindeki etkilerinin farklı alanlarda kendini göstermeye başlamasına neden olmuştur.⁵⁵ Aynı zamanda Batılı güçler, Çin'i daha gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde anlama fırsatını bulmuş ve birçok gerçeği yakından tanıma imkânına ulaşmıştır. Ancak o dönemdeki Mançu hanedanı, dünyada gelişen modernleşme akımından habersizdi ve Çin dışındaki dünya hakkında bilgi sahibi değildi. Çinliler, devlet veya dünya kavramını anlamıyorlardı ve sadece yerel anlayış ve aşiret kuralıyla hareket ediyorlardı. Mançu hanedanı, Çin'in dünyanın merkezi olduğu eski inancı vurgulayarak "Çinli ile barbarları ayıran" bir dogma haline getirmiştir.⁵⁶ Bu doğrultuda, Mançu İmparatoru'nun diğer krallardan üstün olduğu iddiası ortaya atılmış ve yabancı ülkelerle eşit düzeyde ilişki kurmanın mümkün olmadığı savunulmuştur. Ancak Çin'in yabancı bir ırk olan Mançu tarafından yönetilmesi, Mançuların Çin kültürüne karşı aşağılık kompleksi geliştirmesine neden olmuş ve bunu yansıtmamak için bencil ve baskıcı bir rejim kurmuşlardır.⁵⁷ Bu bağlamda, Çin'in modernleşmeye çalışan toplumlar gibi benzer sorunlarla karşılaşmasına rağmen kendine özgü çelişkili ve vahim boyutlara ulaşan problemleri vardı. Çin'in modernleşme sürecinde karşılaştığı temel problemler üç ana gruba ayrılabilir:

Nüfus Fazlası ve Kaynak Kıtlığı: Çin, 19. yüzyılın başına kadar nüfusu 400 milyonu aşmış bir ülkeydi ve bu rakam, eski üretim tarzı ve sınırlı tabii kaynaklarla başa çıkmayı zorlaştırıyordu.⁵⁸ Tarım sektörüne dayalı ekonomi, uzun süre sabit kaldığı için üretim gücünün artırılması için çiftçi nüfusunun artırılması gerekiyordu. Ancak bu durum ekilebilir arazinin azalmasına yol açtı ve nüfus-kaynak dengesizliği çeşitli toplumsal krizlere neden oldu. Bu krizler, topraksız köylülerin göç etmesine ve iç veya dış ayaklanmalara yol açtı.

Dış Tehditlerin Artması ve Milliyetçilik: 1840'tan itibaren, Çin, dışarıdan gelen tehditlere ve işgal girişimlerine maruz kaldı. Bu durum, Çin milliyetçiliğini kışkırttı ve derinleştirdi. Dışarıdaki baskılar, içte milli bir kimlik oluşturulmasına ve modernleşme isteğinin güçlenmesine yol açtı.

Siyasi Çıkmaz ve Devletin Zayıflığı: Mançu Çin hükümeti, modernleşme sürecinde liderlik rolünü üstlenmek için çok çürümüş ve zayıflamıştı.⁵⁹ Siyasi yapının temeli Konfüçyüs doktrinine dayanıyordu ve imparatorun mutlak otoritesi vardı. Ancak bu yapı, hızla değişen dünya şartlarına ve modernleşme taleplerine cevap vermekten uzaktı. Çin'in siyasi yapısı, modernleşme sürecinde önemli bir engel teşkil etti.

Sonuç olarak Çin'in modernleşme öncesi ortamı, Batı'nın hızlı sanayi gelişiminden habersiz, kendini hala "cennet devleti" olarak gördüğü bir döneme denk gelmiştir. Ancak dışarıdan gelen baskılar ve iç dinamikler, Çin'i modernleşme yolunda adım atmaya zorlamış ve sonunda Afyon Savaşı gibi olaylarla Çin'in modernleşme süreci başlamıştır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Yapının Evrimi: Din, İktidar ve Dış Etkiler

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus ve Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı, 18. yüzyılın sonlarına doğru geniş bir coğrafi alana yayılmasına rağmen nüfusunun tahminen 24 milyon civarında olduğu görülür.⁶⁰ Bu nüfus, 19. yüzyıl boyunca hızlı bir artış

⁵⁴Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977, s. 34-35; Long Yin-Tai 龙应台 & Zhu Wei-Zheng 朱维铮, 未完成的革命 *Wei Wancheng de Geming (Tamamlanmamış İnkılap)*, Tayvan Shangwu Yinshuguan, 台湾商务印书馆, 1998, s. 42-43.

⁵⁵Paul A. Cohen, "Christians Mission and Their Impact to 1900", in John King Fairbank (Ed.) *The Cambridge History of China, vol 10, "Late Ch'ing, 1800-1911, Part I*, Cambridge University Press, s. 543-590.

⁵⁶Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 34; Çağdaş Çinli düşünür Li Yu-tang, Çin'in geleneksel kültürünün zihinsel yapısını açıklarken "Çinlilerin gözünde, Çin medeniyeti dünyada gelmiş geçmiş tek medeniyettir. Çin'in yaşam tarzı da dünyanın tek yaşam tarzıdır, yani insanoğlunun erişebileceği tek medeniyet ve tek yaşam tarzıdır." diyerek acı itirafta bulunmuştur. Bkz. Lin Yu-tang 林语堂, *Zhongguoren (Çinli)*, 中国人 Zhejiang Renmin Chubanshe, 浙江人民出版社, 1988, s. 30.

⁵⁷Chen Qing, Li Gang & Qi Peifang, *age*, s. 34; Fairbank, *the United States & China*, 4 Ed., Harvard University Press, 1983, s. 99-100; Sun Guang De 孙广德, *Wanqin Chuantong Yu Xihua De Zhenglun* (Mançu Hanedanı Son Dönemi Geleneği ile Batılılaşma Üzerindeki Tartışmalar), 晚清传统与西化的争论, Tayvan Shangwu Yinshuguan, 台湾商务印书馆, 1982, s. 178.

⁵⁸Zhao Wen-Ling 赵文林 & Xie Shu-Jun, 谢淑君, *Zhonguo Renkou Shi (Çin'in Nüfus Tarihi)*, 中国人口史, Renmin Chubanshe, 1988, 10 ve 11nci bölüm.

⁵⁹Chen Qing, Li Gang & Qi Pei-Fang, *age*, s. 6.

⁶⁰M.E. Yapp, *the Making of the Middle East 1792-1923*, Longman, London & New York, 1987, s. 11; 1844 Osmanlı nüfus sayımına göre, Osmanlı İmparatorluğun toplam nüfusunun 35 milyon 350 bin olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 41; Tefik Çavdar, "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 555; Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 561; Charles Issawi'e göre, "1800'de Osmanlı İmparatorluğu 20 milyondan az bir nüfusa sahiptir", bkz. Charles Issawi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914): Bazı Gözlemler ve Sorunlar", haz. Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, s. 160.

göstermeyerek⁶¹ ekonomik ve askerî açıdan dezavantaj oluşturmuş, özellikle Avrupa nüfusunun hızlı bir şekilde büyümesine karşı İmparatorluk, 17. ve 18. yüzyıllarda iç savaşlar, açlık ve hastalıklarla mücadele ederken nüfusu azalmıştı. Kentlerde yaşayan nüfusun oranı %15 civarındayken %85'i kırsal alanlarda yaşıyordu.⁶² İmparatorluk yapısı, İslam dinine dayanıyordu⁶³ ve İslam'ın toplumsal ve bireysel yaşama etkisi büyüktü.⁶⁴ “Şeriat” adı verilen İslam hukuku, toplumun ve bireylerin ilişkilerini belirlemede önemli bir rol oynuyordu.⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu, dinsel hukuka dayalı olarak yönetilen bir İslam İmparatorluğu olarak kabul ediliyordu.⁶⁶ Dolayısıyla nüfusun dinsel dağılımı önem taşıyordu ve İslam dini hemen her alanda etkiliydi.⁶⁷ Padişahın kendisi bile “şeriat”a bağlıydı⁶⁸ ve kuramsal olarak “şeriat”a uymazsa tahtından indirilebilirdi.⁶⁹ Balkanlarda ise çoğunluk Hıristiyan olmakla birlikte önemli miktarda Müslüman bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu’nda “şeriat” kuralları teorik olarak en yüksek seviyede hüküm sürerken pratikte 18. yüzyılda aile ve mülkiyet hukuku gibi konular dışına çıkamamıştı. Sultanların iradesine bağlı olarak “örf” veya “kanun”⁷⁰ adı altında çıkarılan kurallar ve fermanlar, bu durumu yansıtıyordu.⁷¹ Ancak bu fermanların içinde mutlaka şeriat ve önceki kanunlara uyumlu olduğunu belirten maddeler yer almaktadır.⁷²

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan gayrimüslim cemaatlerin varlığı, çeşitli sorunlara yol açıyordu. Hıristiyan ve Musevi azınlıklar, Müslüman toplum içinde barınırken özel vergi ödemek şartıyla dinlerini değiştirmeye zorlanmadan yaşama izni alıyorlardı. Bu cemaatlerin kendi işlerini yönetme ve devlet temsilcileri ile ilişkilerini dini liderleri aracılığıyla yürütme gibi ayrıcalıkları vardı.⁷³ Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Hıristiyanlar, elçileri ve konsolosları tarafından temsil ediliyor ve şeriat gereğince “aman”dan yararlanıyorlardı. Elçiler ve konsoloslar, özellikle göçmen topluluklarıyla ilgili konularla ilgilenirken belirli bir özerklik derecesine sahipti. Bu haklar, padişah tarafından dost devletlere bahşedilen ihtiyari ayrıcalıklar olan kapitülasyonlarla belirlenmişti.⁷⁴ Ancak 18. ve özellikle 19. yüzyılda, yerel Hıristiyanlara, yabancı bir gücün tebaası olma statüsü verilmesi yoluyla daha fazla haklar tanınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupalı güçlerin etkisinin artmasıyla Sultanın Müslüman tebaası üzerinde giderek artan bir üstünlük elde etmiş olanlar oldu. Aynı zamanda, Yakındoğu’da yabancı güçlerin tabiiyetine geçenlerin sayısının artmasıyla bu yabancı güçlerin nüfuzu da daha fazla artmıştı.⁷⁵

Osmanlı toplumunun biçimlenmesi, üretim etkinliklerine katılmayan, vergi ödemeyen ve silah taşıma hakkına sahip olan yönetici seçkinler sınıfı⁷⁶ ile bunun tam tersi olan halk kitesinden (reaya) oluşan bir ayırım

⁶¹ Mutullah Sungur, *agm*, s. 563; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Teknik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.10-24.

⁶² Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I.B.Tauris, London & New York, 1994, s. 11.

⁶³ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, no.2, 1958

⁶⁴ Gibb ve Bowen’in dediği gibi, “İslam ideali, adalet kavramı bakımından Roma Hukukundan çok, İngiliz hukukuna benzer. Bireyin hakları tümüyle kabul edilirken kamu yararının gerekleri de sürekli olarak göz önünde tutulur.” Hamilton Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, C. I-I, London, Oxford University Press, 1967, s. 118.

⁶⁵ Gibb ve Bowen, *age*, s. 118.

⁶⁶ “İslam dininde kurumsal bir yapı olmadığı için, orta çağlarda Hıristiyanlıktan etkilenen Avrupa toplumunun tabakalaşmasında olduğu gibi bir ruhban sınıftan söz edilemez. Osmanlılarda, “şeriat” ile uğraşanlar ve onu yorumlayan ulema adıyla anılır. Yüksek düzeydeki din adamları olarak özellikle yargı işlevine katılanlar ve medreselerde hocalık yapanlar yönetici sınıf içinde ayrıcalıklı duruma sahiptir. Bunlar merkezi bürokrasinin içindeki çeşitli çatışma ve çekişmelerde oldukça önemli roller oynamışlardır.” Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem yayınevi, İstanbul, 1978, s. 65; “Ulema hükümet içindeki çeşitli tabakalar arasında en çok korunmuş olundur”, Şerif Mardin, *Historical Determinants of Social Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey*, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXII, no.4, 1968, s. 123.

⁶⁷ Paul Coles, *the Ottoman Impact on Europe*, London, Tames and Hudson, 1968, s. 38.

⁶⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, ss.13-14; Şükrü Karatepe, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 60.

⁶⁹ M.E. Yapp, *age*, s. 5-6.

⁷⁰ “Şeriat”ın yanında Padişahın yetkilerinden doğan “örfi” hukuk da vardı. Yönetim gerekleri “örfi hukukun” kaynağıydı. Örneğin Sultanın bütün memurlarını hatta “vezir-i azam”ı da öldürme ve mallarına el koyma hakkı, “örfi hukuk” içerisindeydi. Bu hak, Sultan’ı güçlü bir merkezi bürokrasiye karşı korumak için zorunlu bir önlem niteliğindediydi. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s.28-54.

⁷¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Dördüncü baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 119; Çetin Özek, “Osmanlıda Siyasal İktidar-Din İlişkileri gelişiminin Temel Nitelikleri”, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri* haz. Vecdi Akyüz), *Ayışığı* Kitapları, İstanbul, 1999, s. 169-171.

⁷² Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, Phoenix, London, 1995, s. 70-71.

⁷³ Yapp, *age*, s. 6.

⁷⁴ Fahri Çoker, “Kapitülasyonlar ve Lozan”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1989, s. 1664-1674; Arnold J. Toynbee, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, C. II, Çev: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi yayını, 2000, s. 50-53.

⁷⁵ Zürcher, *age*, s. 13.

⁷⁶ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600*, Phoenix, London, s. 65-69; Gül Akyılmaz, Osmanlı yönetici sınıfını “seyfiye, ilmiye, kalemiye ve saray hizmetlileri olarak dört gruba ayırmıştır. Bkz. Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Reaya ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, s. 41; ayrıca daha kapsamlı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *age*, s. 101-118.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

üzerine kurulmuştu.⁷⁷ Sina Akşin, klasik Osmanlı toplumsal yapısının ana çizgilerini şematik olarak şu şekilde sıralamıştır⁷⁸:

A. Yönetenler (askerler) sınıfı⁷⁹

İcrai askerler

1.1 Maaşlılar

1.2 Zaimler ve Tımarlı Sipahiler

Ulema

B. Yönetilenler (reaya) sınıfı

Kentliler

1.1 Lonca esnafı

1.2 Tüccarlar ve sarraflar

Köylüler

Göçebeler

2.2. Padişahın Gölgesinde: Osmanlı'da Askeri ve Bürokratik Elitlerin Statüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda "askeri"⁸⁰ olarak adlandırılan yönetici seçkinler sınıfı, padişahın askeri kalem çalışanları, ulema ve saray halkı gibi tüm hizmetkârlarından oluşuyordu.⁸¹ Bu seçkinler sınıfına, resmi eğitim ve adli işlerden sorumlu olan ulema da dâhildi.⁸² Bu seçkinler, halk kitlesiyle karşılaştırıldığında oldukça ayrıcalıklı bir konumdaydılar. Ancak bu bürokrat/asker grubu seçkinler arasında az-çok bir özerklik bulunmuyordu. Onların kul statüsünde olmaları⁸³, padişahın isteği üzerine yerlerinin değiştirilebileceği, azledilebileceği veya muhakeme edilmeden siyaseten katledilebilecekleri anlamına geliyordu.⁸⁴ Bu durum, en yüksek makamda bulunan Sadrazam için bile geçerliydi⁸⁵, çünkü Padişah, mutlak yönetici konumundaydı, devletin sahibi olarak kabul ediliyordu⁸⁶ ve Osmanlı devlet anlayışına göre, yetkisi Allah'tan gelmekteydi.⁸⁷ Ancak sadece ulema sınıfı mensupları "siyasetten katli" cezasından muaf tutulmuşlardı.⁸⁸ Ulema dışında kalan ve Padişahın emrinde olan kulların görevden alınması veya ölüm cezasına çarptırılmaları durumunda miraslarına padişahça el konulur, bu usule müsadere denirdi.⁸⁹

Padişahın gücü uygulamada, onun emrinde olan kulların oluşturduğu bürokrasiye dayanıyordu. Bu kullar, devlet hizmetinde yetiştirilmek üzere ailelerden alınan gayri-Müslim çocukların eğitilmesi sonucunda ortaya çıkan bir gruptu. Bu grup, özel olarak padişaha yani devlete hizmet etmek üzere yetiştirilmişti. Osmanlı bürokrasisinin görevi, toplumdaki etnik, ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeni korumak ve sürdürmekti. Sultanın çevresindeki bu yönetici bürokrasi, toplumdaki bütün gruplardan bağımsız olduğu için yetkileri

⁷⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II, 1453-1559*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974b, s. 119; Orhan Türkdoğan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çamlıca yayınları, İstanbul 2002, s. 45; Gül Akyılmaz, *agm*, s. 41.

⁷⁸ Sina Akşin, "Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, S: 2, 1977, s. 34.

⁷⁹ İdris Küçükömer bu sınıfı padişah tarafından "rütbe verilen gruplar" olarak tanımlamaktadır, bkz. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 35.

⁸⁰ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C. XXXVIII, 1974, s. 662; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 50.

⁸¹ Niyazi Berkes'e göre, "Osmanlı deyiminde askeri mutlaka militer demek değildir; devlet hizmetindekilerinin hepsini kapsar", Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı yayınları, İstanbul, 1978, s. 30. Sina Akşin de aynı görüşü paylaşmaktadır, bkz. "Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme" ... s. 31.

⁸² Halil İnalçık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", R.E. Word and D.A. Rustow (Eds.), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton Univ. Press, New Jersey, 1964, s. 44.

⁸³ Sina Akşin, "Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme" ..., s. 31; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. I, Belge Yayınları, 2001, İstanbul, s. 306.

⁸⁴ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katli*, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 62.

⁸⁵ Zürcher, *age*, s. 14; Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978, s. 60.

⁸⁶ İ. Metin Kunt, "Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 35.

⁸⁷ Metin Heper, *The State Tradition In Turkey*, The Eothen Press, 1985, s. 26; Berkes, *age*, s. 27; Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 54-55.

⁸⁸ Davut Dursun, "Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 74.

⁸⁹ Akşin, "Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme" ... s. 31; *Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Dil Kurumu, 1998, s. 1612; "Müsadere" cezası Gülhane Hattının ilanı ile beraber kaldırıldığı bilinmektedir, bkz. Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 224-225; Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 31 Ekim- 3 Kasım 1989, s. 271; İlyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, haz. Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya 2000, s. 490.

tartışılmazdı.⁹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın sistemi genellikle irsî olarak nitelendirilebilir. Bu, sadece aile üyelerinin değil, hizmetkârlar, köleler ve himaye altına alınmış kişiler de dâhil olmak üzere geniş bir hane halkı aracılığıyla yönetim biçiminin, Osmanlı seçkinler zümresinin her katında görülen bir özellik olduğunu gösterir.

Seçkinler sınıfı sadece iktidar sahibi olmakla kalmaz, aynı zamanda yazılı İslam kaynaklarına dayanan “adab” adındaki daha laik töreler ve beğenilere dayanan klasik bir uygarlığın bekçiliğini de yapardı. Bu, Osmanlı'yı benzersiz kılan bir uygarlık olup farklı unsurlardan oluşan bir imparatorlukta birleştirici bir güç haline gelmiştir. Ancak bu uygarlık ile kırsal kesimdeki nüfus arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Halk kültürü ile seçkinler sınıfının uygarlığı arasındaki tek bağ, Mevlevî, Nakşibendi ve Bektaşî gibi tarikatlar aracılığıyla sağlanırdı. Bu tarikatlar, farklı toplumları bir araya getirdiği için sınırları aşabilirdi.⁹¹ Diğer bağlantılar ise kentlerdeki zengin tüccarlar, sarraflar ve ulema ile kurulurdu. Ulema, şeriata dayalı fetvalar veren adli uzmanlardı ve fetvalarının büyük saygı görmesinin yanı sıra, yüksek ilim rütbesindekilerin görüşleri Osmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti olarak meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynardı.⁹² Hükümdar ve hizmetkârların ana görevi, İslam toplumunu dış dünyaya karşı savunmak ve içeride adaleti sağlamaktı. Adalet, Osmanlı toplumunda önemli bir kavramdı ve istikrarı sağlamak için gereklidir. Toplum içinde herkes, diğerlerinin haklarını ihlal etmeden kendi yerinde durmalıdır. Bu nedenle, hükümdarın sınırları aşması “zulüm” olarak görülürdü ve istikrar için hukukun sınırları içinde kalması gereklidir. Bu durum, muhafazakâr bir siyasi bakış açısına ve toplumsal değişikliğe karşı bir tutuma yol açmıştır.⁹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki devlet örgütü, modern ulus devletlerinden üç açıdan farklılık gösteriyordu. İlk olarak sayısal olarak çok küçüktü. İstanbul'daki merkezi yönetim örgütü olan Bab-ı Âli, 1000 ile 1500 arasında memur istihdam etmekteydi.⁹⁴ Mali açıdan da küçüktü çünkü ulusal gelirin merkezi yönetime giden kısmı tam olarak bilinmiyordu ve devlet gelirinin büyük bir kısmı araçlar tarafından tüketiliyordu. Bu nedenle, devlet gelirinin merkezi hazineye ulaşmadığı anlamına geliyordu.⁹⁵ Devletin icra etmesi gereken görevler modern standartlara göre oldukça azdı. Eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi konular devlet için önemli değildi; ancak ülkenin hukuk ve düzeninin korunması, pazarların denetlenmesi gibi görevler öncelikliydi. İkinci farklılık, devletin doğrudan yurttaşlarıyla ilgilenmek yerine cemaat temsilcileriyle meşgul olmasıydı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin her bir yurttaşla birebir ilgilenme kapasitesinin olmamasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle, devlet, cemaat temsilcileri, mahalle papazları veya imamları, lonca başkanları, konsoloslar ve aşiret liderleriyle ilgilenmek zorundaydı. Bu durum, modern toplum öncesi toplumların genel bir özelliği olan bireyin, mensubu olduğu topluluğa çok fazla bağımlı olmasıyla ilişkilendirilirdi.⁹⁶ Üçüncü farklılık ise yasalar karşısında eşitlik kavramının olmayışıydı. Modern ulus devletlerinde, yasalar karşısında eşitlik bir ülküdür, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu durum böyle değildi. Kentlerde yaşayanlar ile kırsal kesimde yaşayanlar arasında, Hıristiyan ve Museviler ile Müslümanlar arasında, göçebe ve yerleşikler arasında ve kadınlar ile erkekler arasında büyük farklılıklar vardı. Bu durum, Osmanlı toplumunun farklı gruplara farklı muamele etme eğiliminde olduğunu gösterir.⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu, en parlak dönemi olan 15. ve 16. yüzyılda bile modern ulus devletlerin sahip olduğu hâkimiyetten yararlanamamıştı ve 18. yüzyılda elinde bulundurduğu gücün büyük bir kısmını kaybetmişti. İmparatorluğun askeri gücü de azalmıştı. Yeniçeri piyade sınıfı ve sipahi atlı sınıfı, geleneksel olarak Osmanlı ordusunun temelini oluşturmuştu ancak zamanla değerlerini yitirmişlerdi. Avrupa ordularıyla yapılan savaşlarda Osmanlı ordusu, teknoloji ve taktik açısından geride ve savunmasız kalmıştı. Yeniçerilerin çoğu aslında askeri görevlerde değil, ticari işlerle meşguldüler ve sipahiler de ekonomik zorluklar nedeniyle topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardı. 18. yüzyıldaki savaşlarda en etkin olan Osmanlı birlikleri, eyaletlerden ve İmparatorluğa tabi devletlerden temin edilen yedek kıtalardı.⁹⁸

Transit ticaretin azalmasıyla birlikte vergi geliri kaynakları azalmıştı. 18. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Asya hem de Avrupa'daki eyaletlerinde “Âyan” adı verilen yerel güç odakları yükselişe geçmişti. Âyanlar, çeşitli kökenlerden gelen nüfuz sahibi kişilerdi ve yerel güç tabanları oluşturmuşlardı. Bazıları yerel valilerken bazıları zengin tüccarlar, toprak sahipleri⁹⁹ veya dini liderlerdi. Âyanlar, devletle eyalet halkı arasında aracı konumunda bulunarak devletin resmi doktrinine rağmen kendi güçlerini sağlamışlardı.¹⁰⁰ Bu

⁹⁰ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı...*, s.60.

⁹¹ Yapp, *age*, s. 7; Zürcher, *age*, s. 14.

⁹² Zürcher, *age*, s. 15.

⁹³ Zürcher, *age*, s. 15.

⁹⁴ Zürcher, *age*, s. 16.

⁹⁵ Yücel, *age*, s. 694.

⁹⁶ Zürcher *age*, s. 16.

⁹⁷ Zürcher, *age*, s. 17.

⁹⁸ Zürcher, *age*, s. 17.

⁹⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, bkz. önsöz kısmı; ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınları, 1997, s. 122-126.

¹⁰⁰ Yapp, *age*, s. 8.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zayıflamasına ve yerel güç odaklarının güçlenmesine yol açmıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi hem askeri hem de vergi tahsili açısından âyanlara yoğun bir şekilde bel bağlamıştı.¹⁰¹ Özellikle Anadolu'da güçlenen âyanlar arasında Karaosmanoğulları ve Capanzadeler gibi büyük hanedanlar bulunuyordu.¹⁰² Bunun yanı sıra, Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ı yöneten güçlü âyanlardan biri olan Yanya Âyanı Tepedelenli Âli Paşa¹⁰³ gibi kişiler, bağımsız dış ilişkiler de yürütüyordu.

2.3. Modernleşme Süreci Arefesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Dönüşümler

Osmanlı İmparatorluğu ekonomik açıdan kapitalizm öncesi bir yapıya sahipti. Devletin ekonomi politikaları, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamayı, büyük şehirlerin beslenmesini sağlamayı ve vergileri toplamayı amaçlıyordu. Merkantilist politikalar geliştirilmemişti ve ekonomik politikalar belirli kesimleri korumaya veya teşvik etmeye yönelik değildi.¹⁰⁴

Osmanlı ekonomisi tarım ekonomisine dayanıyordu ve özellikle müreffeh bölgelerde toprak sahipliği küçük çaplı üreticiliğe dayanıyordu. Büyük toprak sahipleri ve topraksız köylüler, Anadolu'nun kurak bölgelerinde ve bazı Arap topraklarında yoğunlaşmıştı. Tarımsal arazinin büyük bir kısmı devlete aitti¹⁰⁵ ve bir kısmı da meşru vakıf statüsündeydi. Ticaret genellikle yerel düzeydeydi ve uzun mesafeli ticaret deniz ticaretiyle gerçekleştiriliyordu. Uluslararası ticaretin büyük bir kısmı Avrupalı ulusların elindeydi. Fransız ticaret filosu, 17. yüzyılda Hollandalılara ve İngilizlere kaptırdığı üstünlüğü, 18. yüzyılda tekrar kazanmıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaretteki rolü, özellikle Kızıl Deniz ve Basra Körfezi ticaretinde, Karadeniz ticaretinde ve başkentini iâşesinde hala önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan, uyrukları üzerinde tam bir denetim sağlıyordu. Bu denetim, merkezi bürokrasi içinde yer alan Yeniçeri tımarları üzerindeki denetimiyle sağlanıyordu. Bu düzenleme, aristokrasinin halkın artı ürününe el koymasını önlemek amacıyla yapılmıştı. Bu sayede, devlet hazinesine el uzatan güç merkezlerinin doğmasının önüne geçilmişti ve Osmanlı merkezi yönetimi uzun bir süre oldukça başarılı bir şekilde bu dengeyi korumuştur.¹⁰⁶

Geleneksel Osmanlı tarım ekonomisi, küçük köylü işletmelerine, köylü aile emeğine ve basit tarım tekniklerine dayanıyordu.¹⁰⁷ Devlet, köylü kır toplumunu sosyal bakımdan biçimlendirerek tarım politikalarını belirliyordu.¹⁰⁸ Tımar düzeni,¹⁰⁹ askeri-yönetimsel düzenle toprak düzeni arasında ilişkiyi düzenleme açısından fayda sağlıyordu.¹¹⁰ Cem'e göre;

“İlk olarak, devlet, tımar sahipleri yoluyla, üretimi denetliyordu. İkinci olarak, tımar sahipleri toprak üzerinde üretim ile uğraştıklarından, savaş onlar ve adamları için soyut bir kavram olmaktan çıkıyor, günlük yaşamlarını ilgilendiren somut bir niteliğe kavuşuyordu. Üçüncü olarak, Osmanlılar, tımar düzeni yardımıyla, İmparatorluğun en uzak köşelerine bile ulaşabiliyordu. Dördüncü olarak, tımar sahibi, merkezi iktidarın bir temsilcisi olmasının karşın, bulunduğu bölgede, bir yerlinin ayrıcalıklarına sahipti. Beşinci olarak, tımar düzeni yoluyla ordu, ülke içinde yaygınlaşmıştı. Böylece, merkezi iktidarı tehdit etmesi, ya da ona karşı ayaklanması zorlaşıyordu. Altıncı olarak da tımar düzeni orduyu üretici bir güç durumuna getirmişti.”¹¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak rejimi, devletin askeri yapılanmasını tamamen desteklemiştir. Sürekli bir ordu örgütlenmesi içinde bulunan devlet,¹¹² bu sistemle kamu hizmetlerinin finansmanını sağlayarak askerlerin ücretlerini ve savaş zamanında donanım ile ulaşım giderlerini karşılamıştır.¹¹³ Bu yapı, yeniçerilerden ayrı olarak üretim örgütüne dayanan bir askeri imparatorluk oluşturmuş¹¹⁴ ve sürekli bir yarı seferberlik halinde bulunmuştur. Bu durum, Osmanlı devletinin askeri yapısının karakterini belirlemiştir. Osmanlı Devleti, tarla arazilerinin yanı sıra emeği de kontrol altına alarak patrimoniyal bir karakter kazanmıştır. Özellikle derbentçi,

¹⁰¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 141-153.

¹⁰² Yücel Özkaya, *age*, s.129; Şevket Pamuk, *age*, s. 125.

¹⁰³ Sina Akşin, “1839'da Osmanlı Ülkesi...”, s. 7; Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ (1838-1968)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 21.

¹⁰⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 233.

¹⁰⁵ Zürcher, *age*, s. 18.

¹⁰⁶ Zürcher, *age*, s.15

¹⁰⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toprak ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 1993, İstanbul, s. 2; Ömer Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, Milli eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s. 324.

¹⁰⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toprak ve Ekonomi...*, s. 9.

¹⁰⁹ Tımar genel anlamda belirli bir yere ait vergi gelirlerinden bir kısmının Padişah tarafından havale edilmek suretiyle bir şahsa tahsistir, bkz. Mustafa Yılmaz, “Osmanlı Toplumsal Yapısına Genel Bir Bakış,” *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Temuçin Faik Ertan(hazırlayan), Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s. 19.

¹¹⁰ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, May Yayınları, 1982, İstanbul, s. 251.

¹¹¹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1970, s. 53-54.

¹¹² Suat Aksoy, *100 soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, 1969, İstanbul, s. 23.

¹¹³ Şarki Berki, *Toprak Hukuku*, Ankara 1960, s. 65-66.

¹¹⁴ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s. 37.

madenci ve çeltikçi gibi işlerde çalışan köylülerin özel bir statü kazanması bunun göstergesidir.¹¹⁵ Ancak bu sistemde bazı olumsuz yanlar da vardı. Özellikle, merkezi iktidarın gücüne ve denetimine karşı çıkan yerel liderlerin (âyan ve eşrafın) tımar düzenine kadar izlenen kökenleri, derebeyliğe doğru bir eğilimin belirtisiydi.¹¹⁶ İmparatorlukta temel çekişmeler, yönetici sınıfın çeşitli kesimleri arasında ortaya çıkmıştır. Merkezi bürokrasi ile tımar sahipleri arasında sürekli bir çatışma yaşanmış, ayrıca tüccarlar da güçlenmeye aday olsa da etkili bir biçimde ortaya çıkamamışlardır.¹¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım sorunu sadece teknik bir geri kalmışlığı değil, kesin bir çöküşü göstermekteydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, köylerdeki nüfus azalışının tehlikeleri konusunda uyarılar yapıldı, ancak bu durumu önlemek için alınan önlemler yetersiz kaldı. Vergide mülayimlik ve köy nüfusunun düzenli sayımları gibi kontrol önlemleri önerilse de bu sorunun üstesinden gelinemedi. 1653'ten itibaren halk, köylerden kasabalara akın etmeye başladı ve zamanla imparatorluğun her yanında köylerin boşaldığı veya terkedildiği söylenmektedir.¹¹⁸ Tarımdaki bu çöküşün nedeni şöyle özetlenebilir: İlk Osmanlı tarım sisteminin dayanağı olan tımarlı sipahilerin kaldırılması ve onların yerine, sadece vergi toplamaya odaklanan vergi mültezimlerinin ve benzerlerinin gelmesidir. Bu kişilerin insafsız, aşırı ve basiretsiz vergilendirme politikaları, tarımsal üretimi sürekli hale gelen bir çöküşe sürükledi. İhmal edilen ve yoksullaşan köylüler tefecilerin ve diğer borç verenlerin insafına terkedildi ve birçoğu topraklarından tamamen mahrum kaldı.¹¹⁹

17. ve 18. yüzyıllarda bürokratik ehliyetin sürekli düşüşüyle birlikte eski arazi teftişi ve nüfus sayımları sistemi terkedildi.¹²⁰ Merkezi hükümet, vergi mültezimlerinin, mukataa sahiplerinin ve sarayın tayin ettiği görevlilerin kontrolsüz açgözlülüğüne terkedilerek, tarım ve köy işlerinde hiçbir kontrol mekanizması kalmadı.¹²¹ Ancak tarım çökerken sanayi biraz daha iyi durumdaydı.¹²² Esnaf loncalarının korporatif yapısı, toplumsal bağlılığı ve zanaatın kalitesini korurken ekonomik etkileri sınırlayıcı ve yıkıcıydı.¹²³ Meslek seçimi gelenek ve verasetle belirlenirken çalışma alanı ilkel teknikler ve ulaşım ile sınırlı kalıyor, çalışma tarzı ve hızı ise loncaların kurallarına ve geleneğine bağlı oluyordu. Bu durum, endüstriyel üretimi ilkel, durgun ve ithal edilen Avrupa mallarıyla rekabet açısından son derece yetersiz kılıyordu.¹²⁴ Aynı zamanda herhangi bir refah belirtisine karşılık derhal mali bir yük getiriyordu.

2.4. Zor Zamanlar: Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Siyasetteki Dönüşümü

Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası siyasetteki durumu 18. yüzyıl boyunca giderek zayıflamıştır. Bu dönemde Avrupa'daki ulus devletlerinin ekonomik, teknolojik ve askerî açıdan güçlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmasına ve ciddi toprak kayıplarına yol açmıştır. Özellikle Habsburglar ve Rusya gibi rakipler, Osmanlılar için önemli tehditler olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında İmparatoriçe Katerina'nın yönetimindeki Rusya, ana bir tehdit olarak belirmişti. Rusya, sürekli olarak Karadeniz'in kuzey kıyılarına hâkim olmaya çalışmış ve bu nedenle Osmanlılarla çatışmıştı.¹²⁵

Sultan III. Selim döneminde başlatılan Nizam-i Cedid hareketiyle askeri alanda yenileşme çabaları yapılmışsa da bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde de çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Sipahiliğin kaldırılması, vergi sisteminin bozulması ve devletin âyanlara muhtaç hale gelmesi gibi faktörler, ekonomik ve sosyal açıdan imparatorluğun zayıflamasına yol açmıştır. Özetle, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir değişim sürecine girme kapasitesi olmadığı anlaşılmaktadır. Sipahiliğin kaldırılması ve köylülere uzun vadeli fayda sağlamayan vergi mültezimliğinin getirilmesiyle tarım ekonomisi çökmüştür. Devlet hem askeri hem de vergi toplama konularında âyanlara bağımlı hale gelmiş ve Batı'nın müdahalesiyle sarsılmış, bu da gayrimüslimlerin milliyetçi bağımsızlık çabalarını hızlandırmıştır. Devlet siyaseti çıkmaza girmiş ve parçalanmaya başlamıştır. Sultan III. Selim'in çabaları, imparatorluğun dağılmasını önlemek ve prestijini yeniden kazanmada sınırlı kalmıştır.

¹¹⁵ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu: Toprak ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 12.

¹¹⁶ Halil İncelik, "The Nature of Traditional Society: Turkey", in R.E. Word and D.A. Rustow (eds.) *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton Univ. Press, New Jersey, 1964, s. 46-47.

¹¹⁷ Şerif Mardin, "Historical Determinants of Social Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXII, no. 4, 1968, s. 128.

¹¹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 32-33.

¹¹⁹ Lewis, *age*, s. 33.

¹²⁰ Lewis, *age*, s. 33.

¹²¹ Lewis, *age*, s. 33.

¹²² Çetin Özek'e göre, Osmanlı toprak düzeni servet bırakmaz ve bu düzenin çöküşüyle ortaya çıkan yeni sınıflar da servetlerini toprağa yatırıyorlardı. Japonlar topraktan elde ettikleri rantı, Batılılar ise ticaretten sağladıkları serveti, endüstriye yatırımlarken Osmanlı'da tam tersine Batı'yla yapılan ticaretten doğan servet toprağa yatırılıyor. Böylece kapitalistleşmeye gereken iç dinamizmden yoksun Osmanlı devleti ancak dış dinamizmle kapitalistleşme sürecine girmiştir, bkz. Çetin Özek, *agm*, s. 174-175.

¹²³ Lewis, *age*, s. 34.

¹²⁴ Lewis, *age*, s. 34. Ayrıca Bkz. Sabri F. Ülgener: *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, 1951.

¹²⁵ Zürcher, *age*, s. 21

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

SONUÇ

Çin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, tarih boyunca kendi benzersiz zenginlikleri ve sorunlarıyla dikkat çekmiş iki büyük medeniyettir. Her ikisi de tarım ekonomisine dayanmış olup toplumsal, ekonomik ve siyasi açılardan benzerlikler taşırken aynı zamanda farklılıklar da barındırmışlardır. Tarım ekonomisi, her iki imparatorluğun da temel dayanağı olmuştur. Ancak Çin’de tarımsal üretim yöntemleri ve kaynakları, Osmanlı İmparatorluğu’na kıyasla daha eski ve geleneksel bir yapıda kalmıştır. Bu durum, nüfus artışıyla birlikte ekilebilir toprak miktarının azalmasına ve tarım verimliliğinin düşmesine neden olmuştur. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu’nda tarım nüfusunun azalması ve vergi sistemlerindeki çöküş gibi faktörler ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Sosyal açıdan her iki imparatorluk da çeşitli etnik ve dini gruplara ev sahipliği yapmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda dinin sosyal dokuda daha belirgin bir rolü olmuş ve çeşitli dini gruplar arasında ayrımlar ortaya çıkmıştır. Çin’de ise Konfüçyüsçülük, toplumsal düzenin temeli olarak kabul edilmiş ve ulusal kimlik daha az belirgin hale gelmiştir.

Siyasi yapı açısından her iki imparatorluk da feodal ve otoriter bir yapıya sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeniçeri, Mançu İmparatorluğu’nda ise Baqi¹²⁶ gibi elit ordular önemli roller oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa güçleriyle sürekli savaş halindeyken Çin daha çok iç isyanlarla ve toplumsal huzursuzluklarla uğraşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Batı ile sürekli savaş halinde olduğu için daha fazla dış müdahaleye maruz kalmıştır. Çin ise Rusya dışında, Batılı güçlerle doğrudan çatışmamıştır. Bu durum, Çin’in Batının askeri üstünlüğünü daha geç fark etmemesine neden olmuştur. Bununla birlikte Batılı güçlerin askeri üstünlüğünü fark etme süreci, her iki imparatorluğun da siyasi dinamiklerini derinden etkilemiştir. Sonuç olarak, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu, benzer ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarla mücadele etmiştir. Ancak bu sorunlar her iki imparatorlukta farklı bir şekilde ortaya çıkmış ve ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II*, 1453-1559, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974.

AKSOY, Suat, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969.

AKŞİN, Sina, “Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, S. 2, 1977.

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Devleti’nde Reaya ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999.

AKYÜZ, Vecdi, “Osmanlıda Siyasal İktidar-din İlişkileri gelişiminin Temel Nitelikleri”, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999, ss. 169-171.

ALTUĞ, Yılmaz, *Çin Sorunu*, Otağ Yayınları, İstanbul 1977.

ARMAĞOLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.

BERKİ, Şarki, *Toprak Hukuku*, Ankara 1960.

BOZKURT, Gülnihal, “Tanzimat ve Hukuk”, *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 31 Ekim- 3 Kasım 1989.

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1970.

CHEN, Feng-jun, 陈峰君, *Doğu Asya ve Hindistan: Asya'nın İki Çeşit Modernleşme Modeli*, 东亚与印度: 亚洲两种现代化模式, Jingji Kexue Chubanshe, 经济科学出版社, Beijing, 2000.

CHEN, Qing 陈勤, Li Gang 李刚 & Qi Pei Fang 齐佩芳, *Muhtasar Çin Modernleşmesi Tarihi*, 中国现代化史纲, Guang Xi Renmin Chubanshe, 广西人民出版社, 1998.

¹²⁶ Baqi Sistemi: Mançular tarafından tatbik edilmiş ve vasıtası ile savaşan erkeklerin ve ailelerinin farklı renklerde bayraklarla teşhis edilen bölükler halinde guruplaştırıldıkları askeri örgütlenme sistemi. “Baqi” Çince “sekiz bayrak” demektir. Mançular Çin’i idare ederken Moğollar ve Çinliler bu sistem içine dâhil edilmiştir.

CHEN, Zexian 陈泽宪, “19.yüzyılda yaygın olan Kontrakta Dayalı İstihdam Sistemi”, 『十九世纪盛行的契约工制, *Tarih Araştırma Dergisi*, C.1 , 《历史研究》, 1963.

COLES, Paul, *The Ottoman Impact On Europe*, London 1968.

ÇAVDAR, Tevfik “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÇOKER, Fahri “Kapitülasyonlar ve Lozan”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1989.

DOĞAN, İlyas, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, haz. Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya 2000.

DURSUN, Davut “Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Teknik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

ELVİN, Mark, *The Pattern of the Chinese Past*, London 1973.

FAİRBANK, John K.&Edwin O. Reischauer, *China: Tradition and Transformation, revised edition*, Houghton Mifflin company, Boston 1989.

Fairbank, John King, *the United States & China*, 4 ed., Harvard University Press, 1983.

FOSTER, John Watson, *American Diplomacy in the Orient*, Da Capo Press, 1970.

FUKUYAMA, Francis, *Güven*, çev. Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998.

GİBB, Hamilton ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, C. I-I, Oxford University Press, London 1967.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

HEPER, Metin, *The State Tradition In Turkey*, The Eothen Press, 1985.

HO, Ping-ti, *Studies in the Populations of China 1368-1953*, Mass: Harvard University Press, Cambridge 1959.

HU, Sheng 胡绳, *Cong Yapian Zhanzheng Dao Wusi Yundong, Afyon Savaşından Dört Mayıs Hareketi’ne, 从鸦片战争到五四运动*, Renmin Chubanshe, 人民出版社, 1980.

HUANG Shu-min 黄树民, 近百年来中国现代化的过程, 中国现代化的历程, “Jin Bai Nian Lai Zhongguo Xian Dai Hua de Guo Cheng”, *Zhong Guo Xian Dai Hua de Licheng (Çin’in Modernleşme Süreci: Yüzyıldan Beri Çin’in Modernleşme Aşaması)*, Taipei 1980.

ISSAWİ, Charles “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914): Bazı Gözlemler ve Sorunlar”, haz. Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, Phoenix, London 1995.

_____ “1839’da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam Ve Osmanlı Devletinin Uluslar arası Durumu”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri (Bildiriler)*, Ankara 13-14 Mart 1985.

_____ Osmanlı İmparatorluğu: Toprak ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

JİN, Yao-ji 金耀基, *Cong Chuantong dao Xiandai (Gelenekten Yeniliğe), 从传统到现代*, 时报文化出版事业有限公司, Taipei, 1983.

KARATEPE, Şükrü, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 60.

KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

KOÇ, Yunus “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

KONGAR, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Cem yayınevi, İstanbul 1978.

KUNT, İ. Metin, “Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

KÜÇÜKÖMER, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris, *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

Lİ Chang Li 李长莉, “Mançu Hanedanı’nın Son Dönemindeki Toplumsal Düşünce Tarzı ve Yakın Çağ Anlayışının Evrimi”, *晚清社会风习与近代观念的演生* 『 *Toplumsal Bilimler Dergisi*, Altıncı Sayı, 《社会学研究》第六期, 1993.

Lİ Chien-nung, *the Political History of China, 1840-1928*, New York 1956.

LİANG, Fang-zhong 梁方仲, *Zhongguo Lidai Hukou Tiandi Tianfu Tongji (中国历代户口, 田地, 田赋统计) 清朝部分, (Çin’in Geçmiş Tarihteki Nüfus, Toprak ve Toprağa İlişkin İstatistikleri*, Mançu Hanedanı kısmı, Shanghai Renmin Chubanshe, 上海人民出版社, 1980.

LİN, Yu-tang, 林语堂, *Zhongguoren (Çinli), 中国人 Zhejiang Renmin Chubanshe, 浙江人民出版社, 1988.*

LONG, Yin Tai 龙应台 & Zhu Wei Zheng 朱维铮, Wei Wancheng De Geming, *Tamamlanmamış İnkılap, 未完成的革命*, Tayvan Shangwu Yinshuguan, 台湾商务印书馆, 1998.

LUO, Rong qu, 罗荣渠, Xian Dai Hua Xin Lun, *Modernleşme Hakkında Yeni Teori*, 现代化新论, 4.baskı, Beijing Daxue Chubanshe, 1998 .

MARDİN, Şerif “Historical Determinants of Social Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey”, *Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXII, No:4, 1968.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyasetin Katı*, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

MUNGELLO, D.E., *The Great Encounter of China and the West 1500-1800*, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999.

ÖZEK, Çetin, “Osmanlıda Siyasal İktidar-Din İlişkileri Gelişiminin Temel Nitelikleri”, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri*, haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınları, 1997.

PERKINS, Dwight H, *Agricultural Development in China, 1368-1968*, Chicago 1969.

PİNG-Tİ, Ho, *Studies in the Populations of China 1368-1953*, Mass: Harvard University Press, Cambridge 1959.

QIAN, Long Wu Shi Ba Nian Zhe Yu, (Zhanggu Congbian) Di San Ji “ Ying Shi Macartney Lai Ping An” (“İngiliz Büyükelçisi Macartney’in Ziyareti”, *İmparator Qian Long’un Fermanı, Derlenmiş Anekdotlar*, C.3, 乾隆 58 年敕諭, 『掌故丛编』第三辑, “英使马嘎尔尼来聘案”

QU, Ji-mu 瞿季木 & Huang hong-zhao 黄鸿钊, Shijie Jindai Shigang, *Dünya Yakınçağ Tarihi Özeti*, 《世界近代史纲》, Nanjing Üniversitesi Yayınevi, 南京大学出版社, 1985.

_____ *The Cambridge History of China*, vol 10, “ Late Ch’ing, 1800-1911, Part I, Cambridge University Press

- ROZMAN, Gilbert, *The Modernization of China*, The Free Press, New York 1981.
- SAFA, Peyami, *Doğu-Batı Sentezi*, İstanbul 1976.
- SENCER, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, May Yayınları, İstanbul 1982.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1968)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- SUN, Guang De 孙广德, *Mançu Hanedanı Son Dönemi Geleneği ile Batılılaşma Üzerindeki Tartışmalar*, 晚清传统与西化的争论, Tayvan Shangwu Yinshuguan, 台湾商务印书馆, 1982.
- SUNGUR, Mutullah “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- TANER, Tahir, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999.
- TOYNBEE, Arnold J, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, C. II, çev. Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi, 2000.
- Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Dil Kurumu, 1998.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çamlıca yayınları, İstanbul 2002.
- ÜLGENER, Sabri F, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, 1951.
- Vinacke, Harold M, *a History of the Far East in Modern Times*, Appleton-Century-Crofts, New York 1950.
- XİE, Jun-mei 谢俊美, Zhengzhi Zhidu Yu Jindai Zhongguo, *Siyasi Sistem ve Yakınçağ Çin*, 政治制度与近代中国, Shanghai Renmin Chubanshe, 上海人民出版社, 1995.
- XU, Jin Lin 许纪霖 & Cheng Da Kai 陈达凯, *Çin Modernleşme Tarihi*, 中国现代化史, Shanghai San Lian Shudian, 上海三联书店, 1995.
- YAPP, M.E.; *the Making of the Middle East 1792-1923*, Longman, London & New York 1987.
- YAŞAR, Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, C. XXXVIII, 1974.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. I-II, Belge Yayınları, İstanbul 2001.
- YILMAZ, Mustafa, “Osmanlı Toplumsal Yapısına Genel Bir Bakış”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, haz. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.
- ZHAO, Wen-Ling 赵文林 & Xie Shu-Jun 谢淑君, *Çin’in Nüfus Tarihi*, 中国人口史, Renmin Chubanshe, 1988, 10 ve 11nci bölüm.
- ZÜRCHER, Erik J.; *Turkey: A Modern History*, I.B.Tauris, London & New York 1994.

GELENEKTEN MODERNLİĞE: 19. YÜZYIL MODERNLEŞME HAREKETLERİ AREFESİNDE ÇİN
VE OSMANLI İMPARATORLUKLARINDA DEĞİŞİM SÜRECİ

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>